

HITEL

ÍRTA
GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

(szemelvények)

BÉVEZETÉS

Nevetséges vagy inkább szomoru dolognak kell e mondani, ha valaki nagy számu gulája 's tölt gabnavermei mellett is koplal, vagy szinte éhen hal? Nevetséges vagy szomoru e, ha egy nagy birtokos, kinek kiterjedt termékeny szántóföldei, rétei, erdei, szőlei 's a' t. vannak, ki nem adózik, 's az országnak szinte semmi terhét nem viszi, 's kinek sok ingyen dolgozik - ha egy illy birtokos mondom annyira elszegényül, hogy végre adóssági miatt semminél kevesebbje marad? Vig vagy szomoru játék tárgya e inkább, kérdem az Olvasót? Részemrül nem tudom nevessek e, boszorkodjam e? De hogy sokakra nézve a' dolog hazánkban nem igen áll különben, bizonynal tudom.

Magyarországban a' termékeny föld kiterjedése 's mennyisége olly bő, hogy annak csak haszon nélkül fekvő része is gazdaggá tenne más nemzetet; 's ez kérdést nem szenved, mert nem vélekedés vagy okoskodás, hanem száraz és csalhatatlan számolás tárgya. Hogy pedig nem találkozik könnyen ország, mellyben számosabb nevezetes birtokosak javaikra nézve naprul napra 'nevetségesebben vagy szomoruabban aljasodnának el, mint Magyar hazánkban, azon se lehet egy cseppet is kételkedni, hacsak szemeink hasznát venni akarjuk.

Már ez mért van így - 's ennek úgy kell e lenni, vagy tán nem kellene; annak kifejtése léssen ezen rövid Értekezés tárgya. [21. o.]

A MAGYAR NEM BÍRJA MAGÁT OLY JÓL, MINT KÖRÜLMÉNYI ENGEDNÉK [61. o.]

Ki minden nélkül el tud lenni, és semmi szükségei nincsenek, irigylésre méltó, tagadni nem lehet; s kivált, ha egy olyan szabadulhat meg az élet számos kötelütől, ki annak minden javait ismeri is, s nem olyan, kinek minden nélkül ellenni kell, és szegénysége s nyomorúsága sohasem éreztete vele valami jobbat. Azonban se Zénón, se Rancé iskolái nem illenek a mai józanabb időkorhoz helyesebben, mint Epikurose vagy Voltaire-é, mert az emberiség díszére jóformán el van már döntve, hogy a lehető legnagyobb szerencsét sem a magától mindent megtagadó, sem az örömeiben undorodásig úszó nem találja fel, hanem az, ki lehető legtöbb keserű érzések eltávoztatása mellett, mérsékelve még édes gerjedelmekkel is örvend. S így

---

A szerkesztő szándéka, hogy a feudalista Magyarországon élő gróf Széchenyi Istvánt, a (köz)gazdaság, az iparosítás iránt érdeklődő, majd ezen munkálkodó arisztokratát a Hitel című könyve alapján mutassa be. Ennek érdekében az eredeti szövegből *szemelvényeket* válogatott. A válogatás az 1830-as eredeti kiadás alapján készült, az oldalszámok erre vonatkoznak. Az eredeti írásmódot megtartottuk, de az *s* kötőszó és az *a* névelő mellett a szerző által a kor szokásainak megfelelően használt aposztrófot a bevezetőt követő szövegrészekben - az olvasást megkönnyítendő - elhagytuk.

ne gondoljuk, hogy az, ki nem szegény, már jól is bírja magát, mert aki jóllakott, kinek ruhája s hajléka van, bár sokan boldognak tartják, és szegénynek általjában nem is mondhatni, még messze van azon megelégedés pontjától, melyet elérni minden ember törekedik. Ki állati része jólétében gondolja feltalálni belső csendét, nem ismeri nemesb lelkek szép örömit, s boldogsága nem lehet sokkal nagyobb, mint az állaté, mely nem tudja, „honnán, mi, hová”, s azért éppen úgy méltó az irgalomra, kinek módja nincs lelki tehetségei kifejtéséhez, mint kinek kenyere nincs; szánakozásra éppen úgy, ki lelki eledelt nem bírhat el, mint kinek gyomra testi táplálást nem emészthet; s ha valamelyiknek hátramaradni vagy veszni kellene, veszne inkább az agyag. De nem szükség, sőt öncsorbulásunk lenne, míg emberi létel sor-sunk, ha csak egyik részünk kényei vagy a másiknak reményei volnának kielégítve. Se magasb lelkek, se állatok nem vagyunk, hanem emberek; éljünk azért mint emberek, csakhogy halhatatlan részünk soha ne váljon rabbá.

Azon okoskodás: boldog, ki nem ismeri a jót, mert így nem is óhajthatja, már elavult – s éppen oly józan, mint a kő szerencsés, mert semmije se fáj. Nem negatíva, hanem pozitíva szerencsére van alkotva az ember. Csakhogy: kész sültet ne várjon házához, de a földdel vívjon meg, hogy azt megszerezhesse magának; úgy minden bizonnal nincs a magyar szegénységtűrésre teremtve, hanem hogy mindegyik azt mondhatta magáról: jól bírom magam. Ennek értelme pedig ugyan tág, s ezt sem érhetjük el emberhez illendően az országúton vagy kandallónál ülve, mert számtalan szükségünk van, melyeket kielégítnünk kell, minekelőtte magunkról azt mondhatnók: jól bírjuk magunkat. S mely igen nevednek azok napról napra, amint a mesterségek s tudományok inkább s inkább fejledeznek, s mi állatiságunkból mind jobban-jobban kilábolunk! Azonban azt, amit az Örökkévaló csak resttől tagadott meg, a fáradozónak pedig azért nehezíté, hogy munkája gyümölcse annál édesb legyen, kirekesztőleg csak bölcs elintézés s állhatatos munkásság által tehetjük sajátunkká.

Szép termékeny mező, csinos ház, falusi élet kellemei, vadászat, paripa s több efféle mit érnek egy kis külföldi tudósítás, az emberiség egyben-másban előmenetelének rajza, jó könyvek használása nélkül, s ki ura ugyan már az elsőbeknek, de utóbbiakkal nem él, jól bírja-e magát? Vagy azon férj, kinek felesége szép és hú, gyermekei vidorok s erősek – de ki a közjóra nézve süket és vak, s hazája előmenetele lelkét éppen úgy nem deríti, mint annak hátramaradásán nem pirul? Egyik, s másik is, mennyi számtalan kellemes érzésben nem részes! Vagy tán az bírja jól magát, ki városban s külföldön keresi az élet minden kellemit, s kinek hazafiai és számos jobbágyi csak unalmas vagy ijesztő álom képében jelennek meg; vagy az, ki mindég otthon nem is sejdíti, mely megillető- s szívrehatóképpen tudta a gyenge ember a természet némely titkait már felfedezni, az örök setétséget némelyekben szürkületre bírni, s mennyire közelíthetett elmeereje s lelke tisztasága által a legfőbb tökéleteséghez!

Léleknek a testtel szoros egybehangzása tökéletes élet s megelégedés; azok teljes elválása halál. – S csak az bírja igazán lelkét s testét jól, ki egyik- s másiknak minden lehető eledelével bővelkedik.

Sok függ a körülményektől, melyeket kinek-kinek helyzetében ismerni kell, nehogy eledelkeresésben minduntalan víz ellen evezzen, s vitorláit szél nélkül verelődjenek, s ő végre éhen haljon... [63. o.]

A tőkepénzes józan elintézés után 12 esztendő alatt tőkét kettőztetheti, s ez is csak magunktól függ. – Már a török tőkepénzes ezt nem teheti, mert veszedelemben forog, ha kamatoltatni akarja s gondosan el nem zárja. Mi igen sokat tudnánk természeteni, de kereskedési fekvésünk nem felettébb kedvező. – Gallia fekvése ellenben kivitelre dicsőséges; de ott megint Bánáti, Bácskai mező nincs.

Így van minden hazában felesleg és hiány, s csak az, ki azokat tökéletesen ismeri, szereshet lassan-lassan magának s hazafiainak több birtokot. S nem az cselekszik bölcsen, ki hazaszeretetét abban helyezteti, hogy minden idejét annak dicséretére pazarolja, hanem inkább az, ki hátramaradásit fejtegeti s boldogításában elősegélni fáradozik. Ami igazán jó s kitűnő, nem kell annak dicséret; fénylik a gyémánt magában is. [63–64. o.]

Kell tehát ismerni hazánk javait, hiányt s helyzetünk minden oldalit, mert csak így bírhatjuk valódilag jól magunkat. Hogy az országban ami hátra van, előre menjen s ne talán félre, ahhoz legény kell a gátra s ember, a szó legvelősb értelmében! [64. o.]

S ugyan hány áll köztünk őszintén a lelki függetlenség középpontján, valljon! S ki nem hajlik kissé egy vagy más részre? Mintha király és hazaszeretet olyan volna, mint eczet és olaj, mely soha egyé nem vegyül. S mennyire nem idegenít el ezen balvélemény sok becsületes hazafit egymástól, kik a legfontosabbakban egyenlően éreznek, gondolnak, s kiket szorosabb barátság kötne össze, ha egymást jól ismernék! S mily ellenkező gát ezen szomorú heterogeneitás hazánkban! Mely többek közt annak is oka, hogy Hitel nincs, és ez, hogy igazi serény földművelés, kereskedés nincs, s ez, hogy magát a Magyar oly jól nem bírja, mint körülményi engednek. Ezen heterogeneitás annak is oka, hogy a törzsökös magyar, ki egy lépésnyire sem akar a világban haladni, midőn még a Föld is forog, ... [65. o.]

Ne törekedjünk hiába a víznek hegy ellen vitelére, s ne reméljük, hogy a teher felfelé essék; de eszközöljük inkább azt, hogy nemcsak tiszteletre, de még barátságra, sőt szeretetre méltók is legyünk, [68. o.]

Éppen úgy ne kívánjuk hátráltatni, hogy könyveket, eróműveket, gazdasági műszereket, egy s más házi bútorokat, lovakat sat. inkább külföldről szerezzünk, mint idehaza vásároljunk, de készítsünk helyesebbeket, tenyésztessünk jobbakat. – Ne mondjuk mindjárt hazafitlanságnak, ha egy külföldi könyv külsője jobban tetszik, mint egy magyaré; sőt nézzük azt inkább jobb ízlés előmenetelének, s készítsünk még helyesebbeket, ha lehet. Ha pedig belseje jobban múlat, írjunk eszesebbet, s tegyünk a sajtó szabadságáról józan javallatot. Ne akarjuk, hogy egész világ minket vegyen mintául – modellául –, a vén ti. az ifjat, s az erősebb engedjen a gyengébbnek, tanultabb a tanulatlanak; alkalmaztassuk inkább magunkat a többiekhez, kivált a műveltebb nemzetekhez; mint közönségesen a fiú követi apja nyomdokát s az ügyetlenebb az ügyesebbet, s nem viszont.

Olasz énekes jobban fog énekelni, mint földink, akármily magasságra gondoljuk is azt idéltlen dicséretink által emelni. Az angol telivér kifutja lovunkat, akármily rossz szemmel néznők is, Didot Párizsi betűinél szebbet nyomtatóink nem állítanak elő, akármit mondjanak is. Az Éjszak-Amerikai hajós bizonyosan kitesz pesti s budai csónakászinkon. Como's Bellagio vidéke sokkal kiesb, mint Somlyó vagy Badacsony tájéka. A földművelés Angliában s Belgiumban a mienket határtalanul felülhaladja. Madeira, Cherry borok tíz esztendeig is elvannak jól a hajó fenekén, a hegyaljai

pedig sokszor még pincében is elromlik – akármily rossz néven vegyék ezen állítást sokan. Telelni minden kétség kívül kellemetesebb Nápolyban vagy Párizsban, mint Szabadkán vagy Esztergomban, és számtalan több effélék. Szóval azt mondani: *extra Hungariam non est vita*, hiábavaló s kacagást vagy szánakozást okozó beszéd.

Hanem azért, mert honunknál van boldogabb éghajlatú vidék is, hol úgyszólván se nyár, se tél nincs – azért, hogy több idegen nemzet annyival előbbre van lelki műveltségében, mint mi, és sokan köztünk még azt se tudják, mi az igazi szabadság vagy azért, mert másutt a társasági kellem, tudományok bája s a bajnoki becsület jobb fényben állanak már, mint nálunk sat. – azért az el nem fajult magyar mégse fogja anyaföldét kevésbé imádni vagy azt éppen elhagyni; mert van valami ki nem mondható, mi a nemesb embert ellenállhatlan erővel csatolja hazájához, legyen az bár kopár mező, bár berkes lapány vagy hósvatag.

Ha azonban nem a haza hátramaradási s szennyei teszik azon bájtt, mely minket hozzája vonz – hanem a legszentebb kötelesség érzése, azt mindenben elősegíteni s felemelni – akkor meg kell ismerni magunkban s körülményinkben a jót, de a rossz is.

A nemzetek valódi ereje vadságon, fanatizmuson vagy tökéletes kiműveltségen épül. Közép ebben veszedelem nélkül nem lehet, mint nem is lehet káros a félszeg felvilágosodásnál s tudománynál. [69–70. o.]

Elégge meg nem becsülhető szerencse, hogy a Mindenható oly században engedett élnünk, melyben nem korlátlan bátorság s felhevült képzelet vagy testi erő, hanem csak polgári erény s felvilágosított emberi elme teszik a nemzetek tartós sarkalátját. A vad ember nem erős b védelme, nem keményebb paizsa az országnak, mint a tanult, a szelíd; készülünk azért inkább éppen oly erősek s bátrak lenni harcban, mint régi apáink valának, de kiműveltebbek, tanultabbak, nyájasbak, mint ők – s kivált otthon. [72. o.]

Legyen csak bizodalom a házások és szeretők közt, hihessen barát barátoknak, kösse csak bizonyos Hitel polgárt polgárhoz, kereskedőt földművelőhöz, s mily kevés idő alatt terem a megelégedés s tán a szerencse is ott, hol eddig még sohasem mutatta magát! [75. o.]

S így mindég világosabb lesz, hogy bizonyosság és Hitel nélkül hiába törekszik az ember jól bírni magát – s hogy annak tökéletes híja miatt sok számos birtokos, legkisebb hibája nélkül is, a sors ajándékinak igaz hasznát nemcsak nem veheti, de még sokszor üngét, melyet visel, se képes kifizetni. [75. o.]

A Hitel híja oka, hogy senki nem jobbíthatja földeit oly mértékben, mint természet szerint lehetők kellene lennie. Egy erős ló közönséges úton s kocsin 200 mázsát nem fog húzni, ez természetes; de hogy 2 vagy 3 mázsánál többet ne húzzon, az természetlen, s mindenkinek is szemébe tűnik, mert a ló erejét s mázsá terhét kombinálni ki-ki tudja. Hogy hazánkban 50 ezer hold birtok félmillió jövedelmet pengőben ma nem hozhat, az is természetes; de hogy 30, 40 ezernél ne hozhatna többet pedig veszedelem nélkül, az a természettel összeütközik, s mégis úgy áll a dolog. Már ezt megint nem mindegyik tudja egyeztetni, s azért vegyünk elő példát. [88. o.]

Gyors Pálnak 200 ezer forint adóssága van – s csak pengőben vegyünk mindent* – nehogy tán valakit papirospénz által, minekelőtte arról szó lesz, botránkoztatunk –, s középszámmal 28 ezer forint jövedelme. Pál úr sem a jelent, sem a jöven-

dőt kirekesztőleg nem szereti, de vígan éli a jelent, s amellet a jövődő álmaiban is szép reménnyel ringatja szívét; ha mindazáltal valamely időhöz inkább hajol – az a jelenvaló, mert jobban kedveli, amit már megfogott, mint azt, amit csak foghatni remél. ... Birtoka 70 ezer hold s hazánk oly tájékán, hol föld s vásár túrhető. [89. o.]

S így, ha 10 ezer forintnál több el nem kél személyére, ami legnagyobb csuda volna ily helyzetben – a 70 ezer hold birtok javításra esztendei 2 ezer forint marad, mely oly kiterjedésre annyi, mint egy szekér só a Dunába. Ezen 2 ezer forint meg se fog látszani, s oly kevés, hogy alig hajt hasznot. S itt látszik legvilágosabban, mily természetlenségbe helyezteti a hitel híja a magyar gazdát! [90. o.]

A hús megállapított ára minden derekas hizlalást haszontalanná tesz, hol pedig a hizlalás haszontalan, ott a gazdaságnak sarkalatos talpköve hibázik. A jó hús nem drágább, mint a rossz, s így mért törekedne a gazda jobb húst állítani? A faggyúért? Az nem fogja mindég, s kivált, hol a mező szűk s egyéb s jobb hasznát is vehetni a legelőnek, a hizlalót elégségesen jutalmazni; de hisz az is limitálva van, s nincs-e abban valami természetlenség, hogy valamely portéka jó és rossz minéműségében egyenlő árú legyen? Ami pedig a természettel összeütközik, ideig-óráig akármily fényes és jónak látszó következési lennének is, végre minden bizonytalansággal sikertelen marad; sőt többnyire kárt s veszedelmet szül. [95. o.]

S ugyan egyéb természetényinkre nézve micsoda következése lenne annak idő jártával, ha, teszem, a legjobb bor s legrosszabb, a legtisztább búza s konkolos, a legszébb gyapjú s legdurvább sat. egyenlő árú lenne? S mily szép industriót következtetne ily elrendelés! A hús dolgában pedig ne gondoljuk, hogy másképp van az eset, sőt ott tán a limitatio még sajnosb következésű, mert egy helyett két rosszat okoz, ti. hogy azon gazda, ki jövedelmiben hizlalás nemléte miatt igen károsodik, élte folytában a legrosszabb húst is rágja pasztoralis hazájában! [95. o.]

„Munka, munka a nemzeti gazdaság talpköve!” – Így áll elő sok, dicséretes hévvel Say, Ricardo, Malthus, Sismondi neveire támogatva. Holott nem a munka, hanem *a jól elrendelt munka*, szóval az ész a nemzeti gazdaság talpköve. Ha 1830-ban minden erőmet legnagyobb serénység – s állhatatossággal arra fordítom, hogy egy nagy gödröt ássak, s azt 1831-ben megint betöltöm s úgy tovább, akkor munkámat egészen hiába vesztetem; ha ellenben úgy tudnám elrendelni, hogy embereim csak egy lépést se tegyenek haszon nélkül, akkor minden munkám nyereség lenne. Ezen vég-határok közötti járás – az idő viszontagsági, vásár szerencsési, egyéb veszélyek hozzájárulásával – határozzák el a munka nagyobb vagy kisebb hasznát, s hogy ki ásott mélyebb vagy kisebb gödröt. A holland s angol gazdák csak kis gödröt ásnak; mi meg igen mélyeket ásogatunk s aztán megint betöltögetjük: azaz nálunk igen kevés munka vesz haszontalan, nálunk pedig nagy a munkapazarlás. [102–103. o.]

A jól át nem gondolt munka inkább kárt szokott hajtanni mint hasznot, a kereskedés tárgyában éppen így vagyunk. Magyarországnak kereskedése nincs. Vagy a régi mendemondákat hozzuk elő nyugtatásunkra, hogy kereskedésünk – vagy oly adás-vevés, mely kereskedési nevet érdemlenez – általjában nincs, vagy ami van is, csak gyengéded lábbon áll – azt tán ki-ki elhiszi. S annál fogva tekintsük inkább – mintsem annak vitatásában: van-e, nincs-e kereskedésünk? időt veszténénk – azt, hogy annak híját sokan főképp mily okoknak tulajdonítják? [110. o.]

Ezen képzelt okok nagyszámúak, azért én itt csak a legközönségeseket, a mindennap hallhatókat fogom előhozni, melyek alaptalanságát megmutatni csekély

munka, s íme, ezek: – Geográfiai helyzetünk nem ahhoz való. – Pénzünk nincs. – Más nemzetekkel a konkurrenciát ki nem állhatjuk. – Kivétel a vámok miatt lehetetlen. [110. o.]

Semmi sem emelheti fel fel anyaföldünket, csak agyvelónk és kezeink; [114–115. o.]

PÉNZÜNK NINCS

tagadni nem lehet, vagy sokkal kevesebb van, mint lenni kellene. De más, most gazdag és pénzes nemzetek mindég dúsak voltak? S nincs oly idő, ha a régít vizsgáljuk, mikor szegények valának? Számptalan balítélet forog ezen vélemény körül. Némelyek minden s a legjózanabb változás ellen így kelnek ki: „Teheti ezt a szövetséges éjszak-amerikai, az angol, mert pénze van.” S valóban, éppen oly igaz, hogy pénz szűke miatt nem is álmodhatunk sokrúl, amit ők mai nap tehetnek, mint hamis – s erre vigyázzunk –, hogy nem eszközölhetnénk oly jobbításokat, melyeket ők sok év előtt, midőn csak ugyanazon lépcsőn állottak, melyen mi ma állunk, vittek végbe, s melyeknek mai gazdagságokat s előmeneteleket köszönhetik – s hogy pénzek van.

Velence, Génua, Hollandia arany- s ezüstbánya nélkül valaha Európa minden kincseivel fénylettek, s az emberi ész hozta oda a pénzt; úgy mint sors és vak szerencse tornyozta fel csak kevés időre a sevillai udvarban egykor az Újvilág temérdek bányabeli jutalmait – s ma az emberi ész Britanniába idézi a fél világ javait, midőn Spanyolország egészen elszegényedett! Nem lehet követni a régibbeket abban, amit ma tesznek, hanem abban, amit akkor cselekedtek, midőn oly időkorúak voltak, mint mi ma vagyunk. Végezni kell előbb az első iskolát s aztán a magasbakat. Az Angol nem kezdette gyarapodása talpkövét pénzzel, de munkával – jól elrendelt, eszes, szisztematizált munkával; – a tanító nem kezdé ügyét tanítással, hanem tanulással, s nem lehet Euclidést fejtegetni némely megelőző tudományok nélkül. [114–115. o.]

Legyünk szerencsésb, mint ők, s nem ketten, tízen, ezren, de a legnagyobb rész; csak ne panaszkodjunk szüntelen, hogy pénzünk nincs, hanem valljuk meg inkább, hogy nem értjük a dolgot, s *nem nyúlunk azon módokhoz, melyek által magunknak pénzt szerezhetnénk.* [118. o.]

Agyvelő és tudomány szükséges, s lehetetlen, mint előbb mondtam, az elsőnek – habár legerősb is – helyreütni a másik nemlétét. Parasztagdának elég a természetes ész, de már annak, ki ország dolgaiban vesz részt, az egész egyetem rugói- láncai- s kapcsairúl világos értelemmel bírnia kell, s nincs oly *genie*, mely természetes eszével némely mai időkben szükséges teóriák s jól megemésztett tudományok híját pótolhatná ki. S ugyan mily állapotban van némely *Patris Patriae* könyvtára? S ha jóban lenne is, hánynak fejében van azok filozófiája jó rendben s világosan? Már az, ki csak honi dolgokban jártas, külföldiekrúl pedig semmit vagy csak zavarban s félszegül tud valamit, hogy lehet gazdasági, kereskedési s hitelbeli tárgyakrúl kompetens bíró? Elődink legnagyobb megtiszteltetése mellett se hízelkedhetünk neki-ek annyira, hogy földművelési, kereskedési s pénzbeli dolgokban őket választhatnók például; mert ósatyáinkat jó gazdáknak, ügyes kereskedőknek tartani csak ugyan nem lehet. [127. o.]

Minden előre megyen s feljebb emelkedik a világon, s a józan ész nem kevésbé hagyja helyben a tökéletesülés ideáját, mint valamely velünk született s mel-

lünkben mélyen érzett sejdelmet. – A műveltség Ázsiában vette eredetét, onnan Afrikába s megint onnan Európába költözött. Idő jártával, úgy látszik, Amerika felé fogja útját venni. A görög, hihető, egyiptomi literatúrára alapítá magáét, s bizonyosan volt Homéros előtt is már költő. – A római görögöt, francia rómain s görögöt, angol görögöt, spanyolt utánozott. – A német mindegyikét, s a nemzeti-ség akármily rejtve volt is, több vagy kevesebb léte irányában egyik vagy másik nemzet több vagy kevesebb sajátságát fejtegette ki a másoktól kölcsönözött alapon. Mi, Magyarok, utánoztuk a rómain, nemrégén a franciát, most a németet – s hálá az Egeknek, hogy sajátságunk egész érettségre nem fejlett ki, s hogy literatúránk ideje nem forgott le még, mint a spanyolé, olaszé már minden bizonytalansággal, s az angolé, franciáé, németé tán már jobbadán – mert így még előttünk az élet s nem hátunk mögött! Földművelésben csak kevés esztendővel előztük meg szomszédainkat, a kontyosokat. De azon utánzás, melynek kezdete csak újabb ideig s mely belga, burkus, angol sat. alapon áll, mily nagy hasznú már az egészre nézve, tagadhatni-e? S mennyivel nagyobb hasznú lenne még, ha több eredetiséget és sajátságot fejtett volna vagy fejtene ki. Minden, akármit mondjunk, csak valamelyes kölcsönvétel, *plagiarismus* segítségével megyen elő, s ki-ki választ magának mestert, példányt, előképet, habár sejdítlen is.

Kereskedésben is csak kölcsönözött alapon vagy mások példája szerint, kiknek kereskedések van, fejthetjük ki lassan-lassan józan szisztémánkat, s csak az ő útmutatások szerint találhatjuk fel kereskedésünk nemlétének okát, melyet én közelebbről tulajdonítok: a rendelések feleslegének – produktumink szűkinek – kommunikációk rossz voltának – belső konzumció kis létének – szállítások, transito s vámok körüli bátorság híjának – kereskedési becsület s munkásság némely csorbáinak. – Ezeket is sorba tekintsük... [127-129. o.]

KERESKEDÉSI BECSÜLET S MUNKÁSSÁG NÉMELY CSORBÁI [138. o.]

Ez már merész szó, megvallom, s külföldi ajkán tűrhetetlen volna, elég keserű a honin. Borkereskedésünk, azt gondoljuk, azért szűnt meg, mert a divat, a módi megváltoztat mindent. Korántsem. Igaz, más nemzetek szőlőiket jobban ápolgatták, boraikat mind tisztábban s józanabb metódussal készítették; midőn mi egy tapodtat se mozdultunk elő, s minden makacssággal megmaradtunk a réginél, mintha Magyarország nevelte volna az első szőlőtőkét sat. De még ez se oka borkereskedésünk elaljasodtának; hanem az, hogy a külföldit megcsaltuk s bőrét nyúztuk, azt gondolván: majd ő azt nem veszi észre. Némely hegyeken mint bujtogattak-homlítottak vesszőt vesszőre, s így a hegy, a szüret elaljasodott. Másutt azt nézte földink: mily szőlőfaj terem legtöbbet, s nem melyik terem legjobbat, s csak azt ápolgatta. S[opron]ba Szalábúl hozták a mustot, hogy s[oproni]val keverjék, s tiszta s[opron]i gyanánt adják. Tokajban több volt malozsaszőlő, mely Syriában érett, mint tán mind a három kikötőhelyünkben sat. S mindezekre idő jártával természetesen rájött a sógor, s többé nemcsak nem hisz, de ki is került már. S néhány csalárd ember az egész ország becsületét veszedelembe hozta. Mennyi idő kell most majd ezen csorba kidörzsölésére! *A becsületes cselekvő mód használatára legtovább időkre hat*, egyes személyekre is jól sül el, s hát még nemzetekre, melyek élete oly hosszú.

Külföldi kereskedő, kit ideédesgetni kellett volna, hány van, ki nem mer hazánkba jönni többé, mert a huszonötöt vagy egyéb becstelenséget, ő egyedül lévén s ellene sok, alig került el. [139. o.]

NEMZETI BANK

A jól elrendelt munka minden gyarapodás talpköve. S többet ér két ép tenyér s egy jó balta valamely vad szigetben egymillió darab aranyból. A nemzetek mai körülállásiban mindazáltal a pénz a munkával oly szoros összeköttetésben áll, hogy majd egyik az ok vagy következés, majd a másik; valamint az esőből gőz, köd, felhő lesz s azokból megint eső – úgy *a munkából pénz lesz, a pénzből ismét munka*. Ha mi jól elrendelt nemzeti bankot állítanánk, annak éppen azon következése lenne, mint ha bizonyos tőkét, melyet külföldiek hoztak hazánkba, 5-tel, legfeljebb 6-tal 100-túl vennénk kölcsön, nem félnénk, hogy felmondják, s minekutána ügyes haszonvétele által 9-et, 10-et keresnénk 100-zal, lassankint megint lefizetnők tartozásunkat, s az utóbbi nyereség zsebünkben maradna. S nem világos, hogy sokkal kevésbé volna veszedelmes, ha önmagunknak tartoznánk, mint idegeneknek?

Bizonyos, hogy egy magányos mesterember, akármily jól értse is művét, vagy természetű, bármi jó legyen is földje, *nemigen gyarapodhat*, vagy szinte nem is kezdheti el munkássági körét derekasan az ő állapotjához *szükséges tőke nélkül*. Úgy egy nemzet se. S azon idomzatnak, mely a pénz mennyisége s emberi erő közt van, legközelebbi egyenlősége bírja az országot a lehető legmagasb gyarapodásra. [144–145. o.]

Mi pedig a nemzeti bank felállítását illeti, van olyasokról sok jó példa; s más nemzeteknél jókat s rosszakat is láthatunk, úgyhogy hazánkra illesztésében előre felszámíthatjuk: mit kell elfogadnunk, mitől óvakodnunk. Engedjük át olyanoknak a javaslástételt, kik a dolog praxisát érthetik s értik, s kiknek a tárgy jó sikeréből valamely hasznok is van, legyen az erkölcsi, legyen pénzbeli. Haszonkeresés nélkül nem történik semmi a világon, úgy mint lehetetlen okozatot vagy következtést képzeni ok nélkül, csakhogy egyik pénzbeli haszon, másik becsület, harmadik halhatatlan név, megint más menyecske vagy éppen mennyország után vágy. S így magyar vér Magyarország hasznáért bizonyosan legsebesebben dobog s legmelegebben is. [147. o.]

TÖBB S JOBB TERMESZTÉS S KIVITEL VÉGETT JUTALOMTÉTELEK

Egy vén gazda az élettől – tudjuk az allegóriát – így búcsúzott el: „Fiaim, csak egy mezőt hagyok nektek, de kincset rejt, keressétek.” – Ezt ezek betű szerint vevék, s keresék a föld gyomrában sok ideig éjjel-nappal, de rá nem akadván, utoljára búzával vetették be, mely a feldúlt s porhanyú földben oly jól fizetett, hogy az apjuk jövendőlte kincset benne végre meglelék, s csak akkor juta eszükbe a jövendölés igazi értelme. A papirospénz, bank, jutalmak éppen ily foganatúak; azon különbséggel, hogy általok olykor magát a kincset is megtalálhatni. A jutalmakkal ezenfelül valamely nyilvános s közönséges megbecsülés is van összekapcsolva, ami nem kevéssé neveli bájakat, mert a minden dicséret nélküli állhatatos fáradozás éppen oly ritka, mint a tanútlan erény, mely csak kiválasztott lények sajátja. [151. o.]

Mit ér a kölcsönös felvilágosítás, ha csalfa szív s hamis datum csúsz a tanács közé? Mit a bank bizonyosság, mit a jutalom állandóság nélkül? Csak a Hitel teheti varázssokat, mely ha kettétörik, az áldás könnyen átokká válhat. – A Hitel védangyala pedig s fényes napsugára a publicitás – nyilvánosság. [152. o.]

MIT KELL TENNI, S MIN KELL KEZDENI? [153. o.]

Mind annak, amit eddig néhol rendetlenül, itt-ott hiányosan, sok helyen pedig hosszasan s tán unalmasan is adtam elő, esszenciája az: hogy alap nélkül tartósan nem állhat semmi, s kizárólag csak azon tárgyat bírhatjuk igazi sikerre, melyet természetes vagy matematikai renddel – ami nálam egy – kezdünk s folytatunk.

Ki-ki érzi s tudja, hogy valamely helyen áll, s nem kételkedik a pesti híd 222 ölnyi 4 lábnyi hosszúságán, kivált ha maga mérte meg. Már oly hely messzeségének tudására, hová nem léphetni, tudomány kell; de közepszerű ész is átlátja s eltökélve hiszi, hogy egy távol pont messzeségét tudhatni, ha más két pontnak egymáshoz mésszesége előttünk ismértes; s a csillagász még a planéták távolságát is tudja, nap- és holdfogyatkozásokat sat. jövendöl századokra előre, s ma ezeken senki sem csudálkozik többé. – Erkölcsi dolgokban bizonyosan nemigen különböző az eset, csak hogy hozzá még jó kulcsunk nincs, vagy a jelent nem láthatjuk oly világosan minden ágai s gyökereivel, hogy némineműképpen következtetést, azaz a jövendőt láthatnók. Itt is ki-ki érzi, hogy él, s kellemes vagy kellemetlen érzelmek ringatják, kínozzák – s mindenki képes előre látni, hogy hosszú böjt után éhes, munka s tartós ébredés után álmos – sok borital után mámoros sat. fog lenni. Távolsabb kombinációkra már tudomány kell, pedig oly tudomány, mely az előttünk fekvő tárgyat a lehető legnagyobb világosságra hozza, úgy hogy annak mai mibenlétét annyira ismerjük, hogy bizonyos vagy igen hihető következtetést előre tudhassuk. A *téma s ellenzés* azon két pont, ha az előrelátást összehasonlítjuk a földméréssel, melyekről közelebb vagy messzebb elhatározhatni a harmadik pontot, a *jövendőt*. [154-156. o.]

Meg kell ismerni, ezen tudomány, melynek eddig neve sincs, gyermekkorában van még; de nem ellenkezik ítélőtehetségünkkel annak valaha, most tán még nem is gyanított csudálatos kifejlendhetése. Újabb időkben e nevetlen tudomány, melynek létét sok ember nem is sejdíti, ámbár maga is józanul kombinál egyet s mászt előre – mint egykor a legbölcsebb se képzelé, hogy a Föld kerek, s maga tengelye körül forog, noha rajta volt – oly előmeneteleket tón, hogy annak utóbbi még nagyobb haladásán nem is kételkedhetni, mert mi áll mozdulatlan a világon? S éppen úgy, mint a földmérés s csillagászat csak lassan-lassan fejlődtek ki mostani tökéletesb létekre, de ma már száraz és csalhatatlan számolás s mechanikai szerszámok által folytattnak: úgy a földművelés, gazdaság, kereskedelem, pénz dolga, nemzeti gyarapodás is sat. csak lassan bontakoztak ki, de már valamely bizonyos elvekre – princípiumokra – állítottak, s ma tapasztalás s hasonlítás által felvilágosított tudományok segítségével jóformán s elég bizonyosan tudjuk előre mondani: mely következtetést szül p. o. a legelők felosztása, papirospénz, bank, jutalmak sat. S mi ebben szerencsénkre Smithnél, Youngnál, Pittnél, Baringnél későbbek vagyunk, mint Herschel is csak Kopernicus s Galilei fáradozásin emelheté vizsgálatit s tudományit olly magasra. Mi mások utánzásában minden veszélytől mentek vagyunk, mert hatalmunkban áll mások századi tapasztalásit sajátinkká tenni.

Ehhez, mint már mondtam s még százszor mondani szeretném, *szükséges helyzetünk s körülményink tökéletes ismerete*, tudomány mind hazánkról, mind külföldről, s végre a józan összehasonlításból szerkesztetett szisztémák életbe hozása.

Ezen most említettekre támasztván okoskodásimat, a Hitel híját tartam azon oknak: hogy a magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene, s magát nem bírja oly jól, mint körülményi engednék; hogy mezeit a jó gazda nem viheti a lehető legmagasb virágzásra; s végre, hogy Magyarországnak kereskedése nincs. S így a Hitelt, Cambio-mercantile Just - váltókereskedési törvényt - gondolom s hiszem azon talpkőnek, melyen földművelési s kereskedési gyarapodásunk, egyszóval utóbbi *felemelkedésünk s boldogulásunk* alapulhat. [153-156. o.]

A Hitel tágasb értelemben: hinni s hihetni egymásnak. *A szó szentsége* azon bíró, mely uralkodó és nép közt ítél, s ha az egyszer megsemmisül, hiába szól: a törvény - s minden társasági rend - és szerencsének vége.

S nem igazság tart-e elválhatlanul barátot baráthoz s hazafiakat, akármi magas vagy alacsony helyzetűek legyenek is, egymáshoz? [156-159. o.]

De mindezen szép tulajdonoknak nincs-e mélyebb forrása, s honnan származnak?

POLGÁRI ERÉNYBŰL

Bár mi szerencsétlen helyzetetésű legyen is az ország, bármily láncok által legyen is lebilincselve a nemzet, előbb-utóbb mégis szabadabb létre vív, ha lakosiban a polgári erény tiszta vére buzog. S viszont: akármilyen boldog fekvésű legyen is egy ország, bármily szabadságokkal bírjanak is lakosi, lassan-lassan mégis rabigába görbed, ha romlott a tiszta erkölcs, s polgári erény nem fénylik többé!

De a polgári erény igazi s tökéletes értelmét nem ismeri mindenki, és sok azért nem találja fel soha, mert igenis távol keresi, midőn oly közel van hozzá.

De minekelőtte magasbra emelkedhetik az ember, s tulajdoni kifejlődhetnek, s a polgári vagy nemzeti erény mélyebb gyökereket verhet, mindenekelőtt szükséges, hogy legyen.

NEMZETISÉG [161. o.]

Ha nemzeteket egyes személyekkel hasonlítunk össze, akkor a nemzetiség nem egyéb, mint rokonok közti szeretet, barátság s a familiabeli becsület fenntartását eszközölő ébredés; ha pedig mélyebben tekintjük, mint előbb érintém, akkor az emberi lény minden ereibe s lelke legbelsőbb rejtekibe szótt természeti tulajdon, melyet az önbecs megsemmisítése nélkül szinte oly lehetetlen kiirtani, mint bizonyos, hogy a szív kiszakíttatása után világunkon többé élni nem lehet. S ha a világ történetit vizsgáljuk, nem áll-e a nemzetiség legszebb fényében, mint azon szent varázserő, mely valaha Marathón mezeit dicsőíté s Thermopylé kőszirteit legnemesb vérrel pirosítá; s nem érezzük-e, hogy futja át velőnk közepét valami édes érzélem, mely egész létünket előzőnli, ha kérdés forog magyar honunk díszé s boldogsága felől? [163-165. o.] Ami pedig a nemzetiség küljeleit illeti, korántsem tartom azokat megvetendőknak. Egyszerű architektúra künn, szép festés, kárpit, alkalmas bútorok benn, igenis emelik a ház becsét; csak hogy ilyeseket ne tartsuk az építmény alapjainak, s e külső szín mellett a dolog belsejéről se felejtkezzünk el.

Milly ritka az egészséges s ép többszázadi tölgy! Közönségesen a fiatal sugár sarjadékból görbe vén fa lesz, melynek ágai rothadnak. Növésük a földtől függ; ha ez jó s mély, egyenesek s magasok, ha sovány s felszínes, görbék s törpék maradnak. – Gyermekéből is sokszor, férfikorok egészen kimaradván, vének lesznek, s itt akárki mit mond, úgy látszik, valóban gyakorta van *saltus in natura*. Nemzetek is szintígy támadnak s vénségre s halálra jutnak – férfikorok elmarad. – Mennél rosszabb s felszínesb alapjuk, annál rútabb, nemtelenebb növények s bizonyosb mulandóságok; s viszont. [168. o.]

Ebből nagy erőltetés nélkül sok mindenféle következés foly. Szemünkbe fog tűnni: hogy azon alpnál, mely tudományt kirekeszt, asszonytársinkat egyedül állati vágyaink s ösztöneink tárgyivá teendi, s őket mennyek országából kizárja sat., tán erősbet is képzelhetni – hogy azon sarkalat, mely *intolerantiát* s elválási hevet rejt, korántsem oly valódi s erős, mint gondolnók – hogy egy szép érzés s gerjedelem, mely minden tántorító kezei mellett is csak *ideale* marad, sok rúttal salakkal van vegyülve, mint a becsület fenntartására kettős viadal sat., s korántsem oly valódi talpkő, mint tán sok hinné – s végre, hogy minden, ami fényhez, fűsthez, illathoz, homokhoz és sárhoz hasonlítható – gondolom, ki-ki érthet –, nemzeti alpnak nem egyéb, nem jobb, hasznosb s nem ígér nagyobb kifejlődést, mint mikor a fa levegőbe, mocsárba, vízbe, sziklára sat. ültetetik. Észre fogjuk venni, hogy csak az igaz valódi alapja a nemzetiségnek, s hogy

minden ország támasza, talpköve

A tiszta erkölcs, melly ha megvész:

Róma ledűl, s rabigába görbed. [168–169. o.]

De miből támadhat a nemzetiség, hogyan fejlődhetik ki erősebb- s magasabban? Társalkodás s gondolatok közlése által, s így a nemzetiség alatt fekszik még a

CONCENTRATIO [172–177.o]

Két ember közt, de még egyes főben is rendszerint van valamely diszcusszió. S így hogyan képzelhetni egy egész nemzetet, hol csupán egy gondolkozásmód lenne, s tökéletes egyenlőségűek a száz meg száz természetesen előforduló tárgyak körüli képzeletek? S ebből tagadhatlanul az foly: hogy mindenütt van megelégedett s még számos meg nem elégedett; olyan, ki minden rendelést felhőkbe emel, s olyan is, ki mindent ocsmányol s gyaláz; udvari, nép embere s számtalan efféle árnyékozások. S valamint egyik a másikkal nem tud józanon ítélni, hanem vagy nagyítva, vagy kisebbitve, szintígy emeli mindegyik rész maga pártbeliét igen magasra, a más felekezetű- vagy vallásúakat – ha szabad úgy kitennem – pedig sárba dönti. [172–173. o.]

A mesterséges egybegyűlést – concentratiót – végre vagy a *véletlen*, de csak rövid időre, vagy az *emberi bölcsesség* tartós haszonná eszközli. S ekként minden kifejlődés, előmenetel, erő, érték és szerencsének legmélyebb sarkalatja

A KIMŰVELT EMBERŐ [178. o.]

Az ész erő, s így az ész boldogság. – Tekintsünk csak mélyen a legnagyobb követkeések elveire s fenekire, s mint a nyári reggel, oly tisztán fogjuk látni, mennyi

bámulásra méltó szivárgott s nem másunnan, mint emberi agyvelőből a világra, Konfutsee, Bacon, Franklin és számtalan mások marok nagyságú veleiből!

A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma: ezek statisztikája az ország legérdekesebb – leginteresszanebb – része. Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, éghajlat sat. teszik a közérőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja. Igazabb súly s erő az emberi agyvelőnél nincs. Ennek több vagy kevesebb léte a nemzetnek több vagy kevesebb szerencséje. ... S azért bölcsen cselekszünk, ha – mint hajdan Karthágó Lakedaimónból hitt hadvezért, Szicília Athénéből törvényhozókat, úgy mi is csak kevés idő előtt építőmestereket Olaszországból – ma mechanikusokat Britanniából hozatunk sat. [178–179. o.]

Nem nevelés-e nézni oly gazdát, ki, teszem, sáfrányt akar ültetni, s mindent próbál, időt, pénzt, békestúrát áldoz fel, s erővel önmaga akarja kitalálni a legheylesb vele bánást, vén szomszédját pedig, ki egész életében jó sikerrel termesztte azt, nem látogatja meg, s tőle útmutatást nem kér. – Gazdaság s kereskedés dolgában pedig szórul szóra így vagyunk. ... A török e részben minden egyéb hátramaradási mellett igen eszes. Ő a vár- s hajóépítést, ágyúöntést sat. mindég idegenre bízta, s így ezek meglehetősen is vannak elintézve nála; s most, midőn már bort is iszik törvényesen, s így termeszteti is fog, ne legyek jó próféta, de fogadom, nemsokára drágábbat – nem akarám mondani: jobbat, *quia de gustibus etc.* – is fog készíteni, mint mi; mert ő oly emberekre fogja bízni a tárgyelrendelést, kiknek mestersége; míg mi magunk kevergetjük mustainkat; s experimentumokat vég nélkül teszünk, és sokszor tárgy körüli minden tudományunk abban áll, hogy természetesen gondoljuk vinni a dolgot, midőn csak tudatlanul visszük. – Mi a természet, mi a természet szerinti vitelmód? Tudja valaki? S mégis nálunk a borzagyváló annak szent törvényei szerint véli keverésmódját intézgetni, ámbár végre közönségesen falusi kádár fórumára szorul!

Nagy szerencse, hogy az agyvelő hazánkban szép mennyiségű, csak hogy itt-amott kifejlődése hátra van – s így ha még szokásban lenne is bölcseket s tanultakat felkeresni s hozatni, megkérő követséginket messzire fárasztani nem kellene.

Nem a sok kéz, de az ügyes kéz festi az évrajzi képet, készíti az órát, erőművet sat. De még kapálni s kivált kaszálni se tud száz ügyetlen kéz annyit s úgy, mint ötven gyakorlott. S ebből az következik: hogy *a munkafelosztás*, mint ki-ki tudja már, emeli az emberi fő tehetséget lehető legmagasb tökéletességre. Természetes, hogy az, ki mindég eggyel foglaltos, azt ügyesebben tudja vinni, mint az, ki húsz tárgyban munkás. Ha húsz embert képzelünk, hol mindegyik mindennap félcipőt varrni, félívnyit leírni, két beretvát élesíteni, egy táncleckét adni, félórát vashámorban dolgozni, két beteg után látni s több effélét tudna, képzelhetni-e józanon azt, hogy ezen húsz ember, ily módon annyit s oly tökéletesen tudjon végbevinni, mint ha egyike óraműves, másika hámos, táncmester sat. lenne kirekesztőleg? S ezen progresszió szoros tudományi igazsággal még nagyobb osztalékra vitethetik, mint minden manufaktúrában vitetik is – s ezek tökéletessége a munka lehető legnagyobb felosztásán alapul. Azon ideális arkádiai életmód, hogy minden a háznál készüljön, nem századunkra illő többé, s az, ki mindenhez tud egy kicsinyt, jól közönségesen semmihez sem ért. [179–180. o.] A gazdák kisebb vagy mélyebb tudománya mérlege az ország földművelési erejének. A vezérek több, kevésbé józan tanultsága s ügyessége pedig a nemzet támadó vagy védő erejének skálája. [182. o.]

Nem parasztgazda kezdheti a birka- s lónemesítést, őneki azt végezni kell. S nem a tudja Isten, honnan közinkbe esteknek – kiknek egy petákjok, de még egy káposztafejek sincs – s kiknek ereikben a vér egyaránt folydogál, magasodják bár a haza, bár bomoljon –, nem azoknak összeállása azon szép tiszta kútfő, melyből a nemzetiség s polgári erénynek derék hívei emelkednek a halandók közé – valóban nem –, de azon hazafiúi egyesületekből fakadnak, melyek egyszerű, de legmagasb címje: *Mindenkinek, idő-, ész- s pénzbeli tehetsége szerint forró s állhatatos járulása a közjóhoz.* [183. o.]

Ezen most felvilágosított talpkövek után, melyeket ily renddel raktam egymásra: az emberfőt legmélyebbre, arra a középesülést, erre a nemzetiséget, erre a polgári erényt s ismét erre a hitelt tágosb értelemben – végre azon sarkalatot fogom vizsgálat alá venni, mely, ámbár ezeken nyugszik, mostani munkám tárgya, s a földművelés, művészetek, kézületok – manufaktúrák –, gyárok – fabrikák – s kereskedés alapja.

A HITEL SZOROSABB ÉRTELEMBEN – CREDIT [185. o.]

A Hitelt szoros értelemben – annak életbe hozását, akár pénzbeli szoros törvény-széknek, akár *cambio-mercantile jus*nak – váltókereskedési törvénynek – hívjuk –, tettem minden pénzbeli összeköttetésink alapjává, s a Hitel híját állítottam nemcsak azon fizikai természetlenség okának, hogy ti. pénzt valamelyes bizonyossággal se felvenni, se kiadni nem lehet, de még az erkölcsi romlottság egy fő kútfőjének is. – A Hitel híjából eredő hibás következtetéseket mint *actiót* – hatást – s ezek elágazását s eredetükhez visszatérésüket mint *reactiót* – ellenhatást – egész vizsgálatom folytában mindegyre feszegettem, s így most, minekutána, mint a légy, jó darabig kerengtem a világ körül, végre a dolog praxisába – ténylegbe – bocsátkozom.... [185. o.]

Az egész nemzetnek egymástól oly igen különböző tagjait erény- s büntetéstül félelem tartja súlygyenben. Ezek jelelik ki a pályakört. Az erkölcsiség s közvélemény az erénynek bírószeke, a testi büntetésnek pedig a törvény. S ezen két fórum egymással alig áll valamely összeköttetésben, mert sokszor megbocsátna a közvélemény, hol a törvény halálra ítélni kénytelen; nemritkán pedig a közvélemény nyom el egészen, hol a törvény felold. – S így, ha a Hitelnek s adósságbeli kötelesség feloldozásának minden alapja szinte nem egyéb *executió*nál, kivetésnél, tömlöcnél, akkor a némettel azt mondhatni: jó éjszakát, földművelés, kereskedés, gyarapodás, vagyon, birtok! [186–187. o.]

... én részemről, ha pénzem lesz valaha kölcsönzésre, nem azt fogom tekinteni adósomban, az erénynek mily magasságán áll, s hihetőleg valaha a mennyország hányadik grádicsán fog örökkön-örökké vigadni; hanem, micsoda hypothekát adhat nekem, s miképp foghatom üstökénél s ránthatom ki alóla még a párnát is, ha becsületes s törvényes kamatra adott tőkémét ő akarná használni csak, míg én addig tán sínylődöm, és szinte *instantiá*val kellene keresnem, ami *enyim*, míg ő fényes palotájában azzal tartja fenn – meg kell vallani, igen szép s nemes – rangját, ami nem övé! – Ha valaki pénzeről másképp szeret rendelkezni s intézni – tessék, én jó szerencsét kívánok. [187. o.]

Ha valaki adósságot csinál, legyen szükségből, legyen számolás után, legyen végre könnyelműségből, s azon tudomással teszi, hogy azt vagyonán vagy bőrön tüstént megvehetni, s minden biztonnyal meg is fogják venni, ugyan fog-e majd oly

előre fejjel adósságok árjába rohanni, mint ma, midőn annyi régi rozsdaszerető a serdülő birtokost, kinek se vagyonrúl, se igazi becsületről, de tán semmiről sincs józan ideája – eszméje –, már jókor azon szép, nemes és igazán tiszta lelkű praerogativáival betölteni nem mulasztandja el, hogy a pörököt in infinitum lehet húzni, alkudozni, sokszor a hitelezőt kijátszani s így éppen nem is fizetni; s hogy végre a legrosszabb esetben mégis megmarad mindég valami sat. [202. o.]

Nincs veszedelmesb, kivált gyermekekre, ti. minden ország lakosai nagyobb részére nézve, a félvékony jégnél; ki rálép, előbb-utóbb beleszakad, de azért szinte mindegyik megpróbálja. A víz sokkal bátorságosb, arra csak jó úszó vagy csónakász mer bocsátkozni, a többi parton marad. Pénzbeli szisztémákkal szintígy van: mennél bizonyosb a valahai visszafizetés napja, annál nagyobb a meggondolás, tartalék s óvakodás az adósságcsinálásban, s így lassankint annál több a rend, erkölcsiség sat. Mennél több pedig a kibújósdi hátulsó kapu, annál nagyobb a gondatlanság, szeleség a pénzek felvételében, s így lassankint annál több a rendetlenség, erkölcstelenesség, sat.

Vegyünk a mindennapi s legközelebbi életből példákat. – A fiatal birtokos vagyoni átvételekor ritkán tudja, mennyi adóssága, mennyi jövedelme, szóval mije van. [202. o.] ... a soknak kiadása szokássá leend, s a pénz oly könnyen dobatik el, mint amily könnyen jőve a ládába; lassankint szorgalom szükségtelessé, a számadókönyv szinte haszontalanná lesz, s ez így forog egy ideig, míg végre az ellenhatás kezdődik – s íme, itt állunk a dráma kezdetin. [203. o.]

Mai pénzbeli szisztémánk pedig éppen a legnagyobbakat hagyja pénzállapotban vagy tökéletes tudatlanságban, és szinte rendetlenekké neveli. [204. o.]

Azok pedig, kik igenis jól tudják, hogy a Hitel híja szinte minden mozgást elakaszt, de kiknek vagy önállapotjukra, vagy vér- és gondolkozási rokonbeliekére lassú circulatio, azaz pöröknek végnélküli huzavonája, alkudozások, kamatok nem fizetése, vagy hogy ők kamatot húznak, de nem fizetnek sat. – kellemes; azok, ha már nem hiszi senki a mostani szisztéma jóságát nagy famíliák fenntartása végett, s azt se, hogy efféle arisztokrácia nélkül Magyarország nem is lehetne: ügyesen elforgatják a dolgot, s a figyelmet egyébire gerjesztik. [205–206. o.]

... továbbá azt bátorkodom állítani: hogy nem a jövedelmek csökkenése tette nagyainkat tenkre, hanem az, hogy nem vettek erőt magokon valamivel kevesebbet költeni jövedelmiknél [206. o.] s így nem tagadhatni, némely egyesek elbukása igen jó következtést szült az egészre nézve, mint minden ijesztő példa. [207. o.]

Ha pénzbeli törvényink oly szorosak s kemények volnának, hogy az adós minden bizonnyal előre tudná: majd megveszik rövid úton rajtam, amivel tartozom, akár vagyonomon, akár bőrömen – kételkedni se lehet, hogy más érzéssel írná nevét a hitelezőlevél alá, mint ma teszi. [208. o.]

Az, hogy azon rendkívüli jó időket, melyeket sok sajnosan emleget, a proportio oly kevesen tudták használni, a pénzbeli actió- s reactióról való közértelmesség híját nyíltan bizonyítja; s ezen tudatlanság is Hitel nemlétéből ered; mivel annak felállítása mindenkit kényszerítne, ha márúl holnapra nem akarná elveszteni mindenét, tudni: mennyi jövedelme, minő terhei, röviden: mije van. [209. o.]

Hitel felállítása földművelés- s kereskedésbe egy eddig nem ismert életet öntene, s hogy mindannak, amitől félnek, *éppen ellenkezője* valósodna, mert a rendes és becsületes ember jutalmazva, a rendetlen s csalárd ellenben büntetve lenne, s a

Hitel hazánk valóban nagy nemzetségeit s oszlopait nemcsak elbomlani nem engedné, de azokat mind erősb s hatalmasb létre magasítná.

Ha azonban mindez mégse volna elég súly az eddig előadott és sok számos elő nem adott s tőlem még nem is sejdített ellenvetések megcáfolására, legtanácsosb-nak tartom azon nemzetek mibenlétét, kiknél hitel van, azokéval összehasonlítani, kiknél Hitel nincs. [2010. o.]

De mit ér minden gazdasági fáradozás, kereskedési észtrés, ha javításra, javak vásárlására s messzebb szállításra pénz nincs; pénzt ellenben olcsón hogy kaphatni bizonyos hitel-adhatás nélkül? S íme, itt vagyunk megint azon következtetésnél: hogy a Hitelt közénk nem holnap, de inkább ma kellene bévennünk [212–213. o.]

... a hitel szoros lábra állítása azt – ki eddig azon szép s becsületes mód által tartotta csak fenn magát, ami egyébaránt nem is szembetűnő már, mert szinte szokásá vált, senkinek se tőkéjét, se kamatját, se más tartozását nem fizetni soha – egy cseppet se háborgatná, s még tovább is élhetne jeles praerogatíváival. Az új rend csak az új adósokat illetné, s ilyeseknek valóban egyéb elsősegekről kellene gondoskodni, mert aki tartozásiban elődei példáját akarná követni s csak pávatollakkal fényleni, mindenétől megfosztva, úrból könnyen szolga lehetne. Rendetlen családok elbuknának, és sok helyen a legszomorúbb példák tűnnének elő, ezt nem tagadom; ellenben éppen azon mértékben, melyben az álfény minden becsét elvesztene, a valódiság mind erősebben nőne s gyökerezne. [213. o.]

A nemzet eszesb s így sokkal kisebb része ma is meglehetősen rendben van, ámbár hitelállapítás után mód nélkül jobban bírhatná még magát; a nagyobb rész ellenben szinte minden bizonynal örvénybe bukik. [213. o.]

Ezek szerint, ha az előadottak igazak, s azt tán senki se fogja kérdésbe hozni, az foly: hogy a józan ész közünkbe a szoros Hitelnek mennél előbbi felállítását javasolja, mert csak egy kis pillantati zavar s ideig-óráiglan nyomás után annál nagyobb s tartósb lesz a jövőnk kellem s haszon, s néhány méltatlan egyesek nem pártolásával annál bizonyosb a közgyarapodás és boldogság. Amit pedig józan ész javasol, s józan országglás végrehajt, annak jó haszna s bizonyos sikere nem is marad el. [216. o.]

Fő okait előadtam s a tárgyat tehetségem szerint felvilágosítottam, sokat azon szándékból ismétlettem is, ami egyébaránt hiba, hogy némely állításom azon számosak elibe is jusson, kik munkámat felette száraz s unalmas léte miatt rendszeren nem olvassák, hanem csak itt-amott szemelgetik; s most se mondhatok, s ha vég nélkül terjeszkedném is vizsgálatimban, egyebet: hanem hogy a Hitel s pénzbeli rendelkezésink jó lábon nem állnak, jó karban nincsenek – mely pénzünk szűkinek vagy szegénységünknek valódi oka – s hogy éppen azért, mivel egyéb számos intézetink igazán jó karban, erős lábon állnak, éppen azért józanabbat nem tehetünk azon nyilvános és őszinte vallásnál, hogy e részben hátra vagyunk, és szisztémánk nem ér semmit – s így előre lépni s abban javítást tenni kell. [222. o.]

Egyébaránt nem lesz itt felesleg, hogy hazánk utóbbi felemelkedése előmenetelét s hogy az mi módon történhet, még tisztábban láthassuk – egy-két szót mondani a

KÖTELESSÉGEKRŐL [226–227. o.]

Hol kötelesség van, ott jussnak is; hol pedig juss, szabadság és *privilegiumok* vannak, ott bizonyosan kötelességeknek is kell lenni! Ezek elválhatatlanok, a

különbség egyedül az: hogy első esetben mindazok, kiknek polgári életek csak kötelességük által tűnik szembe, jussaikat számtalanszor tapasztalják áthágnai, másodikban pedig mindazok, kik szabadok s *privilegiumokkal* bírnak, kötelességükkel közönségesen el szoktak felejtkezni. [226–227. o.]

Legyen az utolsó szó olvasómé. Téma van elég, s így berekesztésem vége legyen még egy barátságos s már többször érintett rövid

TANÁCS [252. o.]

A legfőbb igazság erkölcsi világban az, ami mechanikában az öröklétű axióma. [253. o.]

Nem kényünkűl függ tehát p. o. a vizeket erre vagy amarra vinni, mert azoknak nem parancsolhatunk – nem kényünkűl gőzerőműben a *lombikot* nagyobbbrakisebbre, az *emelőket* hosszabbra-rövidebbre készíteni – *szorító erőműben* a *csőket* hosszúságokhoz képest szűkebbre-tágabbra rendelni, mert ezek közt mathesisi idomzatnak lenni kell sat., hanem szükséges – ha igazán józant akarunk előállítani –, hogy a természet örök rendszabási szerint eszközlésünket a víz, gőz, levegő sat. változhatlan tulajdonikhoz alkalmaztassuk. S szinte így nem önkényünkűl függ a társaság, alkotmány s országlás józan léte; nem tetszésünkűl s jószívű óhajásinkűl függ embertárainkat s honbelieinket jobb létre emelni, boldogítani; hanem az csak a lehető legigazságosb elrendelésűl, azaz: a természet eldönthetetlen szent törvényei hű teljesítésűl eredhet – szóval semmi sem közelíthet a tökéletesbhez, ha sarkalatja nem talpigazság. [252–253. o.]

Ki a külföld mai állapotját s némely vidéknek mostoha fekvése mellett mégis bámulásra méltó virágzását ismeri – mely *progressive* terjed –, s aztán hazánk szomorú állását tekinti, s hogy mindenekben századi távulságban kullog más nemzetek után ezen föld, mely kimeríthetlen szendergő kincseket rejt ölében – akkor valóban a legéletrevalóbb is elszomorodik, a legerősb is elgyengül – kivált, ha átgondolja: hogy nemcsak a tudatlan, de még a tudományosb rész is minden gyökeres előmenetel s javítás ellen szegül – s jobbára porban vagy mocsárok közt senyvedő jószágit, üres ládáját s azon boldogító *praerogativáját* – hogy igen *kevésbűl* semmit se kell adóznia, midőn egyéb képviselői jussa alig van – oly vitézi hévvel s bajnoki állhatatossággal védelmezi – melyekkel ha józanra fordíttatnának, legnagyobb csudákat lehetne vinni végbe – hogy észtehetség, példa s a természet örök törvényei alig kaphatnak a sok szívköd, hiúsági gőzölgés s elmesetéség közt napvilágra! [258–259. o.]

A tudatlan egyoldalú s mindég idehaza ülő azt hiszi s rá esküdne, hogy a külföld minket csudálva irigyel, s csak Magyarország van eszében – úgy mint sok falusi lakos maga ismémenten kis határát igen híresnek s öntetteit s törekedését világszertieknek véli –, midőn honunkrűl a külföld alig tud valamit, azzal egy cseppet se gondol, s külűjságokban se szoktunk róla közönségesen egyebet olvasni, mint hogy erre sok eső volt, ott egy nagy falu égett el, amott egy kis földingásocska volt sat. – a határjábűl ki nem bújt honfogoly pedig előítéleteit, tudatlanságát és születési gögjét házánál s övéi közt úgy védi, mint hajdan Ilion palladiumát!

A tudományosb ellenben elisméri civilizáltabb országok elsőségeit, s mint tapasztaljuk, honját kerűli, s rendszerint azokban tartózkodik – *minden hazai vál-*

tozástúl pedig úgy retteg, hogy inkább régi hátramaradásában, bármi utálatos legyen is az előtte, kívánczik megmaradni – és szemét a jövő előtt, hol rózsaszínűt nem sejdít, behunyván azt rebeszgeti: „Boldog a mai Gallus, Angol, ki már átesett a krízisen, s most annak csak áldását tapasztalja – de bezzeg nem volt ám az, ki akkor élt! Maradjon minden vesztég, míg élünk, forduljon meg akkor a világ, ha mi már nem vagyunk többé.” [258–259. o.]

Lehetne mondani, kétséget nem szenved: „Ugyan mért kellene álladalmunkat s régen gyökerre kapott intézetinket új formákkal, új törvényekkel toldani, mért új utat nyesni oda, hol már tágas szabad járást látunk?” De erre nem kész-e a czáfolhatatlan felelet? Mit bizonyít a jelenlét? Szegénységet, hátramaradást s itt-ott szinte penész és rotha dás jeleit. [260–261. o.]

Csinosítsuk értelminket, terjesszük tapasztalásinkat, keressük fel a tudóst, társalkodjunk az elmetehetőssel, nagyobbítsuk könyvtárinkat, jutalmazzuk a tudományokban, művészetekben fáradozót, haladót – üljünk kocsira, szálljunk hajóra s nézzük a világot – s emeljük hazánkat dicsőbb nemzetek sorába!

De mindezekről, drága olvasóm! mindaddig le kell mondanunk, sőt álmodnunk se szabad, míg szegénységünk a tudatlanság, előítéletek s balvélemények közt valódi szolgaságban fogva tart bennünket. *Pénzünk s valóságos tehetségünk pedig addig sohase lesz, míg a Hitel lábra nem áll hazánkban.* [263. o.]

A hazaszeretetet sokan úgy képzik, mint Amort, bekötött szemekkel. Így hátramaradást, hibát nem láthatnak, míg a sűrű kendő homlokok körül; ha ez egyszer leesik, minden báj is egyszerre megsemmisül. A hon igaz szeretete, vallásom szerint valamely nemesb s állandóbb gerjedelmek tartalma, nem vak szerelem, s azért nincs is oly változó fázisok alá vetve, mint azon mágusi, de mégis tökéletlen érzés, mely csak nyomorúságunkra emlékeztet, midőn pillantatokig félistenekké magasít, s megint minden szép vágyink mellett is porba gázol. [264. o.]

Ha mindent nem dicsérek hazámban, abból foly: mert hazámhoz nem oly gyenge kötelék csatol, mint valaha Venus fiát Psychéhez – a világosság híja. – Ha anyaföldünk mocsárit, kopárságát említem s nem dicsérem: hazaszeretettől ered; mert inkább viruló kerteket kívánnék ott szemlélni, hol ma vadkacsa s vadlúd vagy homok és por. – Ha előítéleteket megtámadni, balvélekedéseket gyengíteni, oszlatni s a tudatlanság sokszori büszke szavát nevetséges hanggá iparkodom változtatni: hazaszeretettől cselekszem; mert sohasem hihetem, hogy előítélet, balvélekedés s tudatlanság alapja lehessen egy nemzet előmenetelének s boldogságának. – Ha itt-amott az elaljasodást, romlottságot s rothadást keserű szavakkal festem: honom imádásából teszem; mert ily nyavalák ellen csak a *corrosiv* szert tartom használhatónak. [265. o.]

Szándékom tiszta – mondásim azonban helyesek-e, az más. Ezeket makacsul pártolni nem akarom; mert igen jól tudom: mi nehéz legjobb akarattal is jót alkotni és az ahhoz vezető módokat megfoghatólag előadni. [265. o.]

Jól tudom, miben fáradozom s mit várhatok. Előre el vagyok készülve a rossz hazafi nevezetre; mert átaljában mindent nem dicsértem s mindent felhőkig nem emeltem. Sok tán azt fogja mondani: „Ocsmányolja hazáját.” [267.o.]

Két gazda közül ki cselekszik józanabbul: az-e, ki magára s másokra fogja, hogy egész határja legjobb búzaföld, s így vakságában földi legnagyobb részét javítás nélkül hagyja; vagy az, ki magában így szól: Része birtokomnak jó karban áll, részét

víz bírja, becstelen fák vagy bozót fedi, része pedig sovány, homokos föld, s így árkokat kell vonnom, irtanom, ültetnem sat. Melyik jobb gazda e kettő közül: az-e, ki még hosszú szőrű juhaival is megelégszik, s azt gondolja minden bizonnyal, hogy már a szorgalom zenitén áll, vagy az, ki kételkedik, s lassankint durva s olcsó gypjú helyett selymest s drágát iparkodik nyírni – így melyik józanabb patrióta, az-e, ki azt mondja: Be szép azon sok mocsár, mely hazánkban van, mily jók s kellemesek az utak, mily rendesen forog minden, mily élet s elevenség van a földművelés s kereskedésben, mennyi pénzünk van, mi nagy híre Magyarországnak künn sat., s így minden javítás ellen vak hévvel kél ki – vagy az, ki azon törekedik, hogy mocsár kaszállóvá, süllyeteg sárarkolat kemény úttá, rendetlenség renddé váljon – hogy véradózási helyett a haza szíve új erőre kapjon, s a legtávolabb erekbe új életet lövelgessen, s a külföld, melynek nagy része létünket még nem is gyanítja, ha nagy fényét nem is, legalább értékét s belbecsét ismérje el hazánkknak. – Az első cselekvőmód *jó hazafiság* meg nem csalható jele, és szeretetünket méltán gerjeszti, de haszna semmi, kára pedig sokszor számtalan; másik cselekvőmód pedig *józan hazafiság*, s ez hasznot hajt-e, nem-e? Nézzük régiebb nemzetek évrájt, ha öneszünk nyilván nem teszi előnkbe, hogy *aki nem lát*, sohasem használhat, de árthat; s csak az hajthat hasznot, *aki lát*. Vegyük rendre francia, holland, német, angol sat. nevezetes, általunk ismert hazafiak életét, s azt fogjuk találni: hogy nem a vak használ honjának, hanem a szemes, nem a mindent dicsérő, hanem az igazmondó. [268–269. o.]

Sok azt hiszi, ki törvényalkotmányunkat olyannak képzi, mint egy harisnya – melynek egész léte könnyen semmivé válhat, ha csak egy szem oldatik is fel –, hogy legkisebb javítástéttel is felfordul minden. Azt hitte hajdan az Angol, a Holland is; de drágán fizetné most meg, ha némelly eszesek s mélyebben gondolkodók nem kinszerítették volna, úgyszólván okoskodásik terhe által, a sokaságot előítéleti- s balvélekedésiből kigázolni s javításik által szinte a fél világ kincseit honjokba halmozni. Semmi sem áll csendesesen a világon... Minekünk is mozdulnunk kell, akár akarjuk, akár nem s nehogy hátrafelé nyomattasunk, *lépjünk inkább előre*. [269–270. o.]

Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazámfia, hanem inkább előre; nincs annyi gondom tudni: *valaha mik voltunk*, de inkább átnézni: *idővel mik lehetünk s mik leendünk*. A Mult elesett hatalmunkból, a *Jövendőnek* urai vagyunk. Ne bajlódjunk azért hiábavaló *reminiscentiákkal*, de bírjuk inkább elszánt hazafiságunk s hív egyesülésünk által drága anyaföldünket szebb virradásra. Sokan azt gondolják: Magyarország – volt; – én azt szeretem hinni: *lesz!* [270. o.]

SZERKESZTETTE RITTER TIBOR